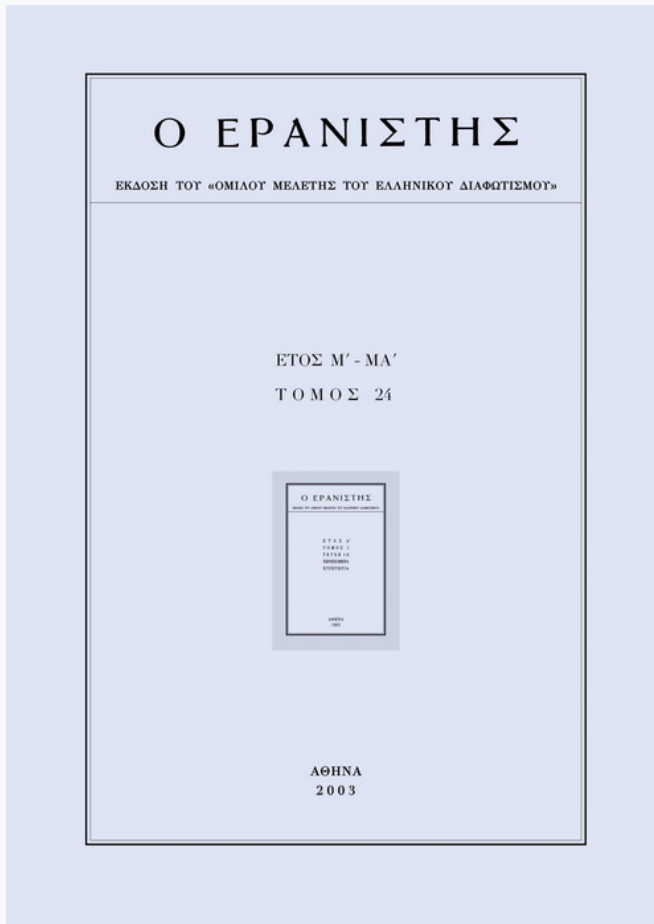

The Gleaner

Vol 24 (2003)

Αυτοβιογραφικός λόγος και περιπλάνηση στις απαρχές του νεοελληνικού μυθιστορήματος

Ράνια Πολυκανδριώτη

doi: [10.12681/er.13](https://doi.org/10.12681/er.13)

To cite this article:

Πολυκανδριώτη Ρ. (2003). Αυτοβιογραφικός λόγος και περιπλάνηση στις απαρχές του νεοελληνικού μυθιστορήματος. *The Gleaner*, 24, 169–187. <https://doi.org/10.12681/er.13>

ΑΥΤΟΒΙΟΓΡΑΦΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΠΛΑΝΗΣΗ ΣΤΙΣ ΑΠΑΡΧΕΣ ΤΟΥ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑΤΟΣ

ΤΑ ΠΡΩΤΑ ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑΤΑ στή νεοελληνική γραμματεία γράφτηκαν τήν πρώτη δεκαετία από τήν ίδρυση τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους. Ἔχει ἐπισημανθεῖ ἐπανεληλυμένως ὅτι τὰ πρωτεῖα τοῦ μυθιστορηματικοῦ εἴδους διεκδικοῦν ὁ Παναγιώτης Σοῦτσος, ὁ ἀδελφός του Ἀλέξανδρος, ὁ Ἰάκωβος Πιτζιπίος καί ὁ Γρηγόριος Παλαιολόγος.¹ Τὸ «Αἰ περιπλανήσεις μου» τοῦ Παναγιώτη Σούτσου, περιηγητικὸ κείμενο «μυθιστορικοῦ σχήματος», σύμφωνα με τὸν ἴδιο, δημοσιεύθηκε τμηματικὰ στήν ἐφημερίδα «Ἡλιος» (1833) καί ἀποτέλεσε τήν πρώτη ὕλη γιὰ τὴ σύνταξη τοῦ ἐπιστολικοῦ Λέανδρου πού δημοσιεύθηκε τὸ 1834.² Ὁ *Ἐξόριστος τοῦ 1831* τοῦ Ἀλέξανδρου Σούτσου, κατὰ πάσα πιθανότητα γράφτηκε τὸ καλοκαίρι τοῦ 1833, κυκλοφόρησε ἀρχικά σὲ φυλλάδια τὸ 1834 καί τελικὰ δημοσιεύθηκε αὐτοτελῶς, με ἀναθεωρημένη καί συντομευμένη μορφή, τὸ 1835.³ Ὁ *Πολυπαθής* τοῦ Γρηγορίου Παλαιολόγου κυκλοφόρησε στήν Ἀθήνα τὸ 1839,⁴ Ἡ *Ὁρφανὴ τῆς Χίου* τοῦ Ἰάκωβου Πιτζιπίου κυκλοφόρησε στήν Ἐρμούπολη τῆς Σύρου τὴν ἴδια χρονιά,⁵ ἀλλὰ ἡ

1. Ἄννα Κατσιγιάννη, «Ἐνας ἄνισος ἀγώνας δρόμου. Ἐκδοτικὲς πληροφορίες γιὰ τὰ πρῶτα ἑλληνικὰ μυθιστορήματα», *Ἀπὸ τὸν Λέανδρο στὸν Λουκὴ Λάρα. Μελέτες γιὰ τὴν πεζογραφία τῆς περιόδου 1830-1880*, ἐπιμέλεια: Νάσος Βαγενάς, Πανεπιστημιακὲς ἐκδόσεις Κρήτης, Ἡράκλειο 1997, σ. 31-40.

2. Παναγιώτης Σοῦτσος, *Ὁ Λέανδρος* [1834], εἰσαγωγή καί φιλολογικὴ ἐπιμέλεια Γιῶργος Βελουδῆς, Νεοελληνικὴ Βιβλιοθήκη, Ἰδρυμα Κώστα καί Ἑλένης Οὐράνη, Ἀθήνα 1996.

3. Ἀλέξανδρος Σοῦτσος, *Ὁ Ἐξόριστος τοῦ 1831*, εἰσαγωγή καί φιλολογικὴ ἐπιμέλεια Λουκία Δροῦλια, Νεοελληνικὴ Βιβλιοθήκη, Ἰδρυμα Κώστα καί Ἑλένης Οὐράνη, Ἀθήνα 1994. Τὸ κείμενο κυκλοφόρησε καί ἀπὸ τίς ἐκδόσεις Νεφέλη (Ἀθήνα 1995) με ἐπιμέλεια Νάσου Βαγενᾶ. Οἱ παραπομπὲς ἀναφέρονται στήν ἔκδοση τῆς Δροῦλια.

4. Γρηγόριος Παλαιολόγος, *Ὁ Πολυπαθής* [1839], ἐπιμέλεια Ἀλκης Ἀγγέλου, Ἐρμῆς, σειρά «Νέα Ἑλληνικὴ Βιβλιοθήκη», Ἀθήνα 1989.

5. Ἰάκωβος Γ. Πιτζιπίος, *Ἡ Ὁρφανὴ τῆς Χίου ἢ ὁ θρίαμβος τῆς ἀρετῆς. Ὁ πύθης Ξοῦθ ἢ τὰ ἔθνη τοῦ αἰῶνος*, εἰσαγωγή καί φιλολογικὴ ἐπιμέλεια Δημήτρης Τζιόβας, Νεοελληνικὴ Βιβλιοθήκη, Ἰδρυμα Κώστα καί Ἑλένης Οὐράνη, Ἀθήνα 1995.

έκδοσή της είχε αναγγελθεί ήδη από το 1834 με τη δημοσίευση προκήρυξης στην Όδησσο, όπου ο Πιτζιπίος ζητούσε την έγγραφη συνδρομητών. Αυτά είναι τα κυριότερα πεζογραφικά κείμενα, μυθιστορηματικού τύπου, έκδεδομένα αυτοτελώς στην άμεσως μετεπαναστατική Ελλάδα.⁶

Κεντρικός άξονας στη μελέτη των έργων αυτών είναι κυρίως η αφηγηματική τους δομή, αλλά και η θεματολογία τους που είναι κατά πολύ επικεντρωμένη στην πολύ πρόσφατη ιστορία και διαδραματίζεται στη σύγχρονή τους κοινωνία. Τα δύο από τα κείμενα αυτά βασίζονται σε μια αυτοβιογραφικού τύπου αφήγηση σε πρώτο πρόσωπο (Λέανδρος, Πολυπαθής), το ένα έχει μάλιστα επιστολιμαία μορφή (Λέανδρος), σε ένα διαφαίνεται ένα ήμερολογιακού τύπου υπόστρωμα (Έξοριστος), ενώ σε όλα η περιπλάνηση και η μετακίνηση των ήρώων αποτελεί σημαντικό μέρος της πλοκής.

Η έρευνητική υπόθεση που θα αναπτυχθεί εδώ είναι ότι τόσο μέσα από τις έκπεφρασμένες στους προλόγους προθέσεις των συγγραφέων, όσο και μέσα από την πραγμάτωση των προθέσεων τους αυτών, τα παραπάνω αφηγηματικά κείμενα της τέταρτης δεκαετίας του 19ου αιώνα αναπτύσσουν μια θεματολογία ρομαντική, ενώ συγχρόνως εξεικονίζουν κριτικά τη σύγχρονή τους κοινωνία και πολιτική κατάσταση. Η μετακίνηση των ήρώων και το αφηγηματικό πρώτο πρόσωπο συνιστούν τους βασικούς συνεκτικούς ιστούς που επιτρέπουν τη συνένωση των προϋποθέσεων του Διαφωτισμού με τον ιστορισμό που θα αναπτυχθεί περισσότερο από τα μέσα του 19ου αιώνα και μετά, με διάμεσο φορέα τον ρομαντισμό. Θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι τα κείμενα αυτά εντάσσονται στο πνευματικό κλίμα του αρχόμενου 19ου αιώνα, ενώ προέρχονται από το ιδεολογικό και πνευματικό πλαίσιο του Διαφωτισμού, έτσι όπως εκφράστηκε κατά τον 18ο αιώνα στη Δύση, καθώς και από τον Άδαμάντιο Κοραή. Πρόγονός τους υπήρξε ο Παπατρέχας, που είδε τμηματικά το φως της δημοσιότητας κατά τα έτη 1810, 1817, 1818 και 1820 με τη μορφή των «Προλεγόμενων» στην έκδοση της Ίλιάδας από τον Κοραή, στις ραψωδίες Α'-Δ'.⁷

Ή από την ελληνιστική μυθιστορία όρμώμενος ό Άδαμάντιος Κοραής

6. Βλ. σχετικά Άλκης Άγγέλου, «Τό ρομάντσο τού νεοελληνικού μυθιστορηματος», Είσαγωγή στό Ό Πολυπαθής, ό.π., σ. 73-74.

7. Άδαμαντίου Κοραή, Προλεγόμενα στους αρχαίους Έλληνες συγγραφείς, τ. Β', Πρόλογος Έμμ. Ν. Φραγκίσκος, ΜΙΕΤ, Άθήνα 1988, σ. 105-137, 455-550. Σύγχρονη έκδοση τού Παπατρέχα έγινε με την επιμέλεια τού Άλκη Άγγέλου, Έρμις, σειρά «Νέα Έλληνική Βιβλιοθήκη», Άθήνα 1992.

συγκρότηση, τὸ 1804, τὴν πρώτη ἑλληνικὴ μελέτη γιὰ τὸ εἶδος, στὴν πολὺ γνωστὴ πιὰ («Ἐπιστολὴ πρὸς Ἀλέξανδρον Βασιλείου», ἡ ὁποία καὶ συνιστᾷ τὰ «Προλεγόμενα» στὴν ἔκδοση τῶν *Αἰθιοπικῶν* τοῦ Ἡλιοδώρου.⁸ Βασι-σμένος στὸν ἔργο «Ρωμανὰ» (romans) τοῦ Pierre-Daniel Huet, μὲ τὸν ὁποῖο ὁ γάλλος μελετητὴς ὀρίζει τὴν «Πλαστὴν ἱστορίαν ἑρωτικῶν παθημάτων, γραμμένην ἐντέχνως εἰς πεζὸν λόγον, πρὸς ὠφέλειαν καὶ ἡδονὴν τῶν ἀναγι-νωσκόντων» καὶ μὲ τὴν ἐπιφύλαξιν ὅτι ὁ ἔργος περιλαμβάνει καὶ συγγράμ-ματα («τῶν ὁποίων ἡ ἀνάγνωσις ἀπώλειαν, καὶ ὄχι ὠφέλειαν, δύναται νὰ προξενήσῃ»),⁹ προτείνει ἕναν ὀρισμὸ σύμφωνο πρὸς τὰ ἤδη ὑπάρχοντα ἑλλη-νικὰ συγγράμματα: «Πλαστὴν, ἀλλὰ πιθανὴν ἱστορίαν ἑρωτικῶν παθημά-των, γραμμένην ἐντέχνως καὶ δραματικῶς, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς πεζὸν λό-γον».¹⁰ Ἡ «ἑλληνικωτάτη» λέξις *Μυθιστορία*¹¹ εἶναι ἡ πλέον κατάλληλη γιὰ τὸν Κοραῖ προκειμένου νὰ ὀνοματίσει τὸ εἶδος ποὺ καλλιέργησαν οἱ συγ-γραφεῖς τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων. Ὁ Κοραῖς παραδέχεται τὴν ὑπαρξὴ αἰσχρολογίας στὶς ἑλληνιστικὰς μυθιστορίας, ἀλλὰ καταδικάζει τὴν ἐπανά-ληψὴ τῆς ὡς δεῖγμα παρακμῆς καὶ βαρβαρότητας. Ἔτσι, ἐπιδιώκοντας τὸν ἐξαγνισμὸ τοῦ εἴδους, καὶ σύμφωνα μὲ τὸν διδακτικὸ καὶ παιδευτικὸ του στόχο, προχωρεῖ στὴ διατύπωση κανόνων, ποὺ βασιζόνται στὴν *Ποιητικὴ* τοῦ Ἀριστοτέλη,¹² ἀλλὰ συγχρόνως βάζουν ἔργα στὴ μυθοπλασία, ποὺ ἀπο-τελεῖ βέβαια τὸν θεμέλιο λίθο κάθε μυθιστορίας. Ὁ Κοραῖς διακρίνει σα-φῶς τὴ μυθοπλασία ἀπὸ τὸ ψεῦδος: «τὸ δρᾶμα δὲν περιορίζεται εἰς μόνον ἀπλῶς τὸν μῦθον, ἀλλ' ἔχει ἐξ ἀνάγκης καὶ μέρος τι ἱστορικόν». Ὁ συγγρα-φεὴς δὲν μπορεῖ νὰ «ψεύδεται μῆτ' εἰς τὴν γεωγραφίαν τοῦ τόπου, μῆτ' εἰς

8. Ἀδαμαντίου Κοραῖ, *Προλεγόμενα στοὺς ἀρχαίους Ἑλληνες συγγραφεῖς*, τ. Α', πρόλογος Κ. Θ. Δημαρᾶ, ΜΙΕΤ, Ἀθήνα 1984, σ. 1-56. Τὴν ἐπιστολὴ καὶ τίς θέσεις τοῦ Κοραῖ γιὰ τὴ μυθιστορία μελέτησε ὁ Vincenzo Rotolo στὸ «Ὁ Κοραῖς καὶ τὸ ἀρχαῖο μυθιστόρημα», *Πρακτικὰ Συνεδρίου «Κοραῖς καὶ Χίος»*, (Χίος, 11-15 Μαΐου 1983), τ. Α', Ἀθήνα 1984, σ. 55-66. Βλ. ἐπίσης τὰ σχόλια τοῦ Ἀπόστολου Σαχίνη στὸ *Θεωρία καὶ ἄγνωστη ἱστορία τοῦ μυθιστορήματος στὴν Ἑλλάδα, 1760-1870*, Ἰνστιτούτο τοῦ Βιβλίου Μ. Καρδαμίτσα, Ἀθήνα 1992, σ. 18-23, ὅπως ἐπίσης καὶ Ἄννα Ταμπάκη, «Ἡ ὀπτικὴ τοῦ Κοραῖ γιὰ τὴ λογοτεχνία καὶ τὸ θέατρο», *Παράβασις / Parabasis*, τχ 2, 1998, σ. 81-101· ἀναδημοσιεύεται στὸν ὑπὸ ἔκδοσιν τόμο *Περὶ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ. Ρεύματα ἰδεῶν καὶ δίαυλοι ἐπικοινωνίας μὲ τὴ δυτικὴ σκέψη*, ἐκδόσεις Ergo, Ἀθή-να 2004, σ. 183-211.

9. *Προλεγόμενα*, τ. Α', ὁ.π., σ. 2.

10. *Στὸ ἴδιο*, σ. 3.

11. *Στὸ ἴδιο*, σ. 5.

12. *Στὸ ἴδιο*, σ. 19.

τήν διήγησιν τῶν ἡθῶν τοῦ ἔθνους, ὅπου πλάσσει τὴν σκηνὴν τοῦ δράματος... Τὸ τέλος τοῦ ψεύδους τῆς μυθιστορίας εἶναι ἡ ἡδονὴ τοῦ ἀναγινώσκοντος». ¹³ Παρὰ τὶς ἐπὶ μέρους ἐνστάσεις ποῦ συνάντησε, ¹⁴ ὁ ὅρος «μυθιστορία» τελικὰ ἐπικράτησε στὶς ἀρχὲς τοῦ 19ου αἰώνα με ἀποτέλεσμα νὰ συμπεριλάβει καὶ νὰ νομιμοποιήσῃ τὶς ἀπόπειρες συγγραφῆς πλασματικῶν, φανταστικῶν ἱστοριῶν, οἱ ὁποῖες ἀνταποκρίνονται κατὰ ἓνα σημαντικὸ μέρος στὶς προϋποθέσεις καὶ στοὺς κανόνες ποῦ εἶχε θέσει ὁ Κοραΐς. Στὶς διάφορες ἐκδοχὰς ποῦ ἀπέκτησε ὁ ὅρος μέσα ἀπὸ τὶς στῆλες τῶν περιοδικῶν ἐντύπων καὶ ἰδιαίτερα τοῦ Λόγιου Ἑρμῆ, τελικὰ ὁ τόνος δόθηκε, σύμφωνα πρὸς τὰ διδάγματα τοῦ Κοραΐ, στὸν συνδυασμὸ τοῦ τερπνοῦ καὶ τοῦ ὠφελίμου γιὰ τὸν ἀναγνώστη καὶ τὸ ἔθνος.

Στοὺς προλόγους τῶν πρώτων μυθιστορηματικῶν κειμένων τοῦ ἀρχομένου αἰώνα οἱ συγγραφεῖς ὄχι μόνο χρησιμοποιοῦν τὸν ὄρο «μυθιστορία» γιὰ νὰ περιγράψουν καὶ νὰ ὀρίσουν τὸ καινοφανὲς ἐγχείρημά τους, ἀλλὰ συγχρόνως ὑπογραμμίζουν τὴν ἠθικὴ ὠφέλεια ποῦ προκύπτει γιὰ τὸ ἔθνος. Τὸ τερπνὸν μετὰ τοῦ ὠφελίμου προέρχεται ἀπὸ τὰ διδάγματα τοῦ Κοραΐ καὶ κάμπτει τὶς ἀντιστάσεις καὶ τὶς ὑποψίες ἀπέναντι στὸ νέο εἶδος. Οἱ ἀδελφοὶ Σοῦτσοι σφραγισμένοι ἀπὸ τὰ διδάγματα τοῦ δυτικῶν Διαφωτισμοῦ, ἔτσι ὅπως κυριαρχοῦσαν στὸ φαναριώτικο περιβάλλον τῶν νεανικῶν τους χρόνων, ἔφθασαν τὸ 1820 στὸ Παρίσι ἐφοδιασμένοι με συστατικὴ ἐπιστολὴ τοῦ ἡγεμόνα Ἀλέξανδρου Σούτσου πρὸς τὸν Ἀδαμάντιο Κοραΐ. ¹⁵ Στὸ Παρίσι συμπλήρωσαν τὴν ἐκπαίδευσή τους, γνώρισαν τὴ γαλλικὴ παιδεία, τὰ νέα πνευματικὰ ρεύματα καὶ συναναστράφηκαν τοὺς Ἕλληνας ποῦ ζοῦσαν ἐκεῖ, τὸν ἴδιο τὸν Κοραΐ καὶ τὸν κύκλο του. ¹⁶ Ὁ Παναγιώτης Σοῦτσος στὸν Πρόλογο τοῦ Λέανδρου χαρακτηρίζει τὸ κείμενό του ὡς «μυθιστορία». ¹⁷ Τὸ κείμενο τοῦ Λέανδρου προέρχεται ἀπὸ τὸ πεζογράφημα με τίτλο «Αἱ περιπλανήσεις μου», ποῦ στόχο εἶχε «νὰ διαχύσῃ ὑπὸ μυθιστορικὸν σχῆμα, ἰδέας ἐμβριθεῖς καὶ ὠφελίμους περὶ γεωργίας, βιομηχανίας καὶ φωτισμοῦ». ¹⁸ Ὁ ἀδελφὸς τοῦ Παναγιώτη, ὁ Ἀλέξανδρος Σοῦτσος, στὸν

13. Στὸ ἴδιο, σ. 24.

14. Ὅπως ἐκείνη τοῦ Κοδρικᾶ ἀλλὰ καὶ ἄλλων. Βλ. σχετικὰ Ἀπόστολος Σαχίνης, *Θεωρία καὶ ἄγνωστη ἱστορία τοῦ μυθιστορήματος στὴν Ἑλλάδα*, σ. 23 κ.έ.

15. Βλ. τὴν εἰσαγωγὴ τῆς Α. Δρούλια, στὸ Α. Σοῦτσος, *Ὁ Ἐξόριστος*, ὅ.π., σ. 16.

16. Στὸ ἴδιο, σ. 17.

17. Ὁ Λέανδρος, ὅ.π., σ. 75.

18. *Ἡλιος*, 21 Ἰουλίου 1833, σ. 36. Τὸ παράθεμα ἀναφέρεται ἀπὸ τὴν Ἄννα Κατσιγιάννη, ὅ.π., σ. 32.

Πρόλογο τοῦ Ἐξόριστου ἀναφέρει ὅτι παρέστησε «μυθιστορικῶς ἐν μέρῳ χρόνου, ἓνα χειμῶνα τῆς Ἑλλάδος δριμύν». Τὸ ἔργο βέβαια αὐτὸ ὑποτιτλοφορεῖται («κωμικοτραγικὸν ἱστῶρημα») καὶ ὁ συγγραφέας τοῦ ὑπογραμμίζει τὸν ἱστορικὸ τοῦ χαρακτήρα ἀναφερόμενος διεξοδικὰ στὶς δυσκολίες «ὅσας ἀπαντᾷ ὁ γράφων ἱστορίαν συγχρόνων καὶ ζώντων ἀνθρώπων».¹⁹ Διακρίνει ὥστόσο τὸ ἱστορικὸ ἀπὸ τὸ μυθιστορικὸ μέρος τῆς συγγραφῆς του, τὸ ὁποῖο καὶ ταυτίζει μὲ τὴν «οἰκονομίαν τοῦ δράματος». Ὁ πρόλογος τοῦ Ἀλέξανδρου Σούτσου κλείνει μὲ ἓνα σχόλιο γιὰ τὴ γλώσσα καὶ μὲ τὴν προσδοκία ὁ λόγος του νὰ ἀποβεῖ «παρὰ πᾶσι καταληπτὸς. Ἡ μεγίστη μερὶς τοῦ ἔθνους, τοῦ ὁποῖου τόσον ἀθλίως παρημελήθη μέχρι τοῦδε ἢ ἐκπαίδευσις, δὲν δύναται νὰ ἐννοήσῃ σήμερον, εἰμὴ τὰς ἀπλᾶς καὶ ψηλαφητάς, διὰ νὰ εἴπω οὕτως ιδέας. Παντὸς δὲ γράφοντος ὁ πρὸς ὃν ἕρος, νομίζω, πρέπει νὰ ᾔηται ὅχι ματαία πολυμαθείας ἐπίδειξις πρὸς τοὺς ὀλίγους, ἀλλὰ τὸ δυνατὸν ὄφελος πρὸς τοὺς πολλούς».²⁰ Ὁ Γρηγόριος Παλαιολόγος χρησιμοποιοῖ τὸν ἕρο «μυθιστορία» σὲ ὅλα τὰ κείμενά του. Στὴν Προκήρυξη ποὺ δημοσίευσε στὴν ἐφημερίδα Ἀθηνᾶ τὸ 1839, καὶ ὅπου ἀναγγέλλει τὴ δημοσίευσή τοῦ Πολυπαθοῦς γράφει: «Εἰς τὰς ξένας διαλέκτους καὶ πρὸ πάντων εἰς τὴν Γαλλικὴν, ὑπάρχουσι πολλότατα μυθιστορία κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον τερπναί, οὐχὶ δὲ ὅλαι τείνουσαι πρὸς διόρθωσιν τῶν ἡθῶν. Ἐγὼ ἐπροσπάθησα νὰ ἐνώσω τὸ ἡδύ, μὲ τὸ ὠφέλιμον».²¹ Ὁ Ἰάκωβος Πιτζιπίος, στὴν προκήρυξή τῆς Ὀρφανῆς τῆς Χίου, υἱοθετεῖ τὸν ἕρο μυθιστορία μὲ ἀπευθείας ἀναφορὰ στὸ προλογικὸ κείμενο τοῦ Κοραῆ στὴν ἔκδοσιν τῶν *Αἰθιοπικῶν*. Συγχρόνως, τόσο τὰ σχόλια τοῦ Ἀλέξανδρου Σούτσου, ὅσο καὶ τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Πιτζιπίου γιὰ τὴ γλώσσα, γιὰ τὸ εὐληπτο τοῦ συγγράμματος, ἢ προσπάθειά του νὰ ἀποφύγει τίς «μιζοβαρβάρους» ἀποδόσεις ξένων λέξεων στὰ ἑλληνικά,²² ἀλλὰ καὶ ἡ μέριμνά του νὰ προσθέσει διασαφηνιστικὲς σημειώσεις ἀπηχοῦν τὸ κείμενο τοῦ Κοραῆ στὰ προλεγόμενα τῶν *Αἰθιοπικῶν*. Τὸ κείμενο αὐτὸ τοῦ Κοραῆ ὀλοκληρώνεται μὲ ἓναν ἐκτενὴ λόγο γιὰ τὴν ἀπαραίτητη φροντίδα καὶ καθαρότητα τῆς γλώσσας καὶ γιὰ τὴν ὠφέλεια ποὺ προκύπτει γιὰ τὸ ἔθνος:

19. Ὁ Ἐξόριστος, ὅ.π., σ. 62.

20. Στὸ ἴδιο, σ. 63.

21. Ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν Ἀπόστολο Σαχίνη, *Θεωρία*, ὅ.π., σ. 45-46.

22. Ὁ Κοραῆς χαρακτηρίζει ὡς «μιζοελληνίζοντα» καὶ «μιζοβαρβάρους» τοὺς συγγραφεῖς ποὺ συμπλέκουν στὸν λόγο τους τὴν ἀρχαία μὲ τὴ νέα ἑλληνική. Βλ. *Προλεγόμενα*, τ. Α', ὅ.π., σ. 47.

«[...] πρώτη τοῦ γράφοντος ἀρετὴ εἶναι ἡ σαφήνεια, ἤγουν νὰ γράφῃ εἰς τρόπον ὥστε νὰ καταλαμβάνεται ἀπὸ τοὺς διὰ τοὺς ὁποίους γράφει, καὶ μετ' αὐτὴν δευτέρα, νὰ γράφῃ μὲ εὐφράδειαν, μὲ τοιαύτην δηλονότι σύνταξιν καὶ συμπλοκὴν τῶν λέξεων, ἡ ὁποία νὰ προξενῇ καὶ ἡδονὴν εἰς τὴν ἀκοήν [...]. Ἐπειτα, διὰ ποίους ἀμαθεῖς γράφομεν; ὄχι βέβαια διὰ τὸν χυδαῖον ὄχλον, οἱ ὅποιοι οὐδ' ἂν ἤμεθα εἰς τὸν κόσμον ἔχουν εἶδῃσιν. Ἀλλὰ διὰ τοὺς ὅσοι τοῦλάχιστον ἐξεύρουσι νὰ ἀναγινώσκωσι, κ' ἔχουν ὅπωςδῆποτε ἐπιθυμίαν νὰ φωτισθῶσιν. Οἱ τοιοῦτοι ἀναγινώσκουν μὲ προσοχήν, καὶ ἐὰν τὸ βιβλίον ἦναι γραμμένον εἰς γλῶσσαν μετρίως καλλωπισμένην, μανθάνουσι καὶ αὐτοὶ κατὰ μικρὸν νὰ καλλωπίζωσι τὴν ὁμιλίαν των, καὶ προσδοκοιοῦν εἰς τοὺς μεταγενεστέρους συγγραφεῖς τὴν εἰς τὸ ἐξῆς περισσοτέραν τῆς κοινῆς διαλέκτου διόρθωσιν. Μὴν ἀμφιβάλλωμεν ὅτι τῶν Γραικῶν τὸ γένος ἐξύπνησε τὴν σήμερον ἀπὸ τῆς ἀμαθείας τὸν ὕπνον, βλέποντες ὅτι τιμᾶ καὶ ἀγαπᾷ τοὺς ὁμογενεῖς λογίους ἄνδρας. Ὅτινα τίς ἀγαπᾷ καὶ τιμᾷ, φυσικὰ καὶ τὸν μιμεῖται».²³

Μέσα σὲ αὐτὸ τὸ κλίμα καὶ μὲ ἀνάλογες προθέσεις οἱ λόγιοι τῆς πρώτης μετεπαναστατικῆς περιόδου τολμοῦν νὰ ἀκολουθήσουν τὶς τάσεις καὶ τὰ πνευματικὰ ρεύματα ποὺ ἔχουν ἤδη ἐκδηλωθεῖ στὴ Δύση. Ἡ κριτικὴ ἔχει ἐπανειλημμένα ἐπισημάνει τὴν ἰδιαιτερότητα τῆς πεζογραφίας αὐτῆς ποὺ κινεῖται ἀνάμεσα στὸν ρεαλισμὸ, τὸν ρομαντισμὸ καὶ τὸν ἱστορισμὸ καὶ «ἐμφανίζει μιὰ πολυφωνία καὶ μιὰ ποικιλία σὲ ἀφηγηματικούς τρόπους, ἡ ὁποία δὲν παρατηρεῖται, σὲ ἀνάλογο τοῦλάχιστον βαθμῷ, στὴν ποιητικὴ δημιουργία».²⁴ Ὁ Κ. Θ. Δημαρὰς στὴν *Ἱστορία* του ἐπισημαίνει ὅτι ὁ πεζὸς λόγος λειτουργοῦσε τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ὡς σύνδεσμος ἀνάμεσα στὴ δημιουργικὴ πρόζα καὶ τὰ κάθε εἶδους ἐπιστημονικὰ δημοσιεύματα: «ἡ χρῆση τοῦ κοινοῦ αὐτοῦ ὀργάνου ἄγει τοὺς πεζογράφους νὰ παρεμβάλλουν μέσα στ' ἀφηγημάτά τους στοιχεῖα τῆς ἐπιστήμης, δηλαδή τῆς ἐμπειρίας, τῆς παρατήρησης καὶ τῆς γνώσης... Μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι τὸ μετεπαναστατικὸ μυθιστόρημα ἔχει τὴν ἀρχὴ του μέσα στὰ σύγχρονα ἐνδιαφέροντα, καὶ ἀποτελεῖ καὶ αὐτὸ μιὰ ἔκφραση (ὅπως ἀνάλογα παρατηρεῖται καὶ γιὰ τὸ θέατρο) τῆς νεοελληνικῆς ἐθνικῆς συνείδησης. Ἐτσι ἡ δημιουργικὴ πεζογρα-

23. *Προλεγόμενα*, τ. Α', ὁ.π., σ. 47, 51.

24. Παντελῆς Βουτουρῆς, *Ὡς εἰς καθρέπτῃν... Προτάσεις γιὰ τὴν ἐλληνικὴ πεζογραφία τοῦ 19ου αἰώνα*, ἐκδόσεις Νεφέλη, Ἀθήνα 1995, σ. 93.

φία βαστάει μέσα της την προετοιμασία τῶν καταστάσεων πού θά ἔρθουν μετὰ τὸν ρομαντισμό». ²⁵ Τὸν προβληματισμὸ τοῦ Δημαρᾶ προεκτείνει ὁ Νάσος Βαγενάς πού θέτει ἀντίστοιχα τὸ ἐρώτημα: «Εἶναι δυνατὸν σὲ μιὰν ἐποχὴ πού ὄχι μόνον τὸ θέατρό μας, ἀλλὰ καὶ τὸ λιγότερο ρεαλιστικὸ ἀπὸ τὰ λογοτεχνικὰ εἶδη, ἢ ποίηση, εἶχαν ἔντονα στραμμένη τὴν προσοχή τους σὲ καταστάσεις τῆς σύγχρονης ζωῆς, ἢ πεζογραφία μας νὰ ἐλκύεται ἀποκλειστικὰ ἀπὸ ἐκείνη τὴν κατεύθυνση τοῦ ρομαντισμοῦ πού ἐνθαρρύνει τὴν ἀπόδραση ἀπὸ τὸ παρὸν καὶ τὴν περιπλάνηση στὴν ἱστορία καὶ τὴ φαντασία;» ²⁶ Ἡ παλαιότερη ἀντίληψη πού χαρακτηρίζει τὰ μυθιστορήματα αὐτὰ κατὰ ἓνα γενικὸ τρόπο ὡς ἱστορικὰ τελικὰ καταρρίπτεται, ἀφοῦ ἀναδείχθηκε ἡ ἀμεσότητά τους ἀναφορικὰ μὲ τὴν πρόσφατη ἱστορικὴ καὶ πολιτικὴ πραγματικότητα, ἀκόμα καὶ ἡ κοινωνικὴ τους διάσταση σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν ἀναγκαιὰ σύμβαση τοῦ ἱστορικοῦ μυθιστορήματος πού τοποθετεῖ τὴ δράση σὲ ἓνα πολὺ μακρινότερο παρελθόν. ²⁷

Ἡ ὑπὸ διαμόρφωση νέα κοινωνία δὲν χρειάζεται μόνον τὸν ἱστορικὸ της ἀλλὰ καὶ ἐκεῖνον πού θά καταγράψει καὶ θά ἀναπαραστήσει τὶς νέες τάσεις καὶ τὰ νέα ἔθνη. Ἡ στροφὴ πρὸς τὸ μυθιστόρημα στὴν Ἑλλάδα συνδέεται μὲ τὴν ἀνάπτυξη καὶ τὴν ἤδη μακρὰ παράδοση πού εἶχε τὸ εἶδος στὴν Εὐρώπη

25. Κ. Θ. Δημαρᾶς, *Ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας*, Ἰκαρος, Ἀθήνα 1975, σ. 327.

26. Νάσος Βαγενάς, «Οἱ ἀρχὲς τῆς πεζογραφίας τοῦ ἐλληνικοῦ κράτους», ἐφ. *Ἡ Καθημερινή*, 26 Αὐγούστου καὶ 4 Σεπτεμβρίου 1988, ἀναδημοσιευμένο στὸν τόμο *Ἡ εἰρωνικὴ γλώσσα. Κριτικὲς μελέτες γιὰ τὴ νεοελληνικὴ γραμματεία*, ἐκδόσεις Στιγμῆ, Ἀθήνα 1994, σ. 192.

27. Ἀπόστολος Σαχίνης, *Τὸ νεοελληνικὸ μυθιστόρημα*, Ἐστία, Ἀθήνα 1980. Στὸ κεφάλαιο πού τιτλοφορεῖται «Τὸ ἱστορικὸ μυθιστόρημα», ὁ Σαχίνης σημειώνει: «Δίνω στὴν πρώτη περίοδο τοῦ νεοελληνικοῦ μυθιστορήματος (1830-1880) τὸν τίτλο “Τὸ ἱστορικὸ μυθιστόρημα”, γιατί οἱ περισσότεροί μυθιστοριογράφοι πού ἔγραψαν ἐκείνη τὴν ἐποχὴ ἀνέτρεχαν στὸ παρελθόν, ζωντάνευαν πρόσωπα ἢ γεγονότα τῆς Ἱστορίας καὶ ἀπέφυγαν τὴν ἐκμετάλλευση ἢ τὴν ἀντιμετώπιση θεμάτων ἀπὸ τὴ σύγχρονή τους ζωῆ». Ὡστόσο ὁ Σαχίνης φρόντισε ἐπίσης νὰ ἐπισημάνει ὅτι «τὰ ἔρια ἀνάμεσα στὸ ἀπλῶς ρομαντικὸ μυθιστόρημα καὶ τὸ ρομαντικὸ μὲ ἱστορικὰ ἐνδιαφέροντα ἦταν πάντοτε ρευστὰ στὴ νεοελληνικὴ πεζογραφία τοῦ δέκατου ἑνατου αἰῶνα, καὶ οἱ δύο κατηγορίες τὶς περισσότερες φορὲς συμπίπτουν, συγχωνεύονται καὶ ἀλληλοσυμπληρώνονται» (σ. 39). Βλ. καὶ τοῦ ἴδιου, «Ἐξὶ ἄγνωστα ἀφηγηματικὰ ἔργα τοῦ δέκατου ἑνατου αἰῶνα», *Νέα Ἐστία* 125 (1989), 426-429 καὶ στὸν τόμο: *Θεωρία καὶ ἄγνωστη ἱστορία τοῦ μυθιστορήματος στὴν Ἑλλάδα. 1760-1870*, Ἰνστιτούτο τοῦ Βιβλίου Μ. Καρδαμίτσα, Ἀθήνα 1992, σ. 89-122. Βλ. καὶ Σοφία Ντενίσση, *Τὸ ἐλληνικὸ ἱστορικὸ μυθιστόρημα καὶ ὁ Sir Walter Scott (1830-1880)*, Καστανιώτης, Ἀθήνα 1994.

ἀλλὰ καὶ μὲ τὴ διαπίστωση γιὰ τὸν κοινωνικὸ ρόλο ποὺ παίζουν οἱ συγγραφεῖς. Ἀπὸ τὸν κλασικισμὸ στὸν Διαφωτισμὸ, ἡ πιὸ χαρακτηριστικὴ ἐξέλιξη ποὺ εἶχε τὸ μυθιστόρημα στὴ Γαλλία ἦταν ὅτι ἀπομακρύνθηκε σταδιακὰ ἀπὸ τὸν ὀρισμὸ τοῦ Pierre-Daniel Huet καὶ ἔπαψε νὰ ἀσχολεῖται ἀποκλειστικὰ μὲ ἐρωτικὲς ἱστορίες. Ἀναδείχθηκε ἡ κοινωνικὴ του διάσταση, ἐνῶ τὸ πρῶτο πρόσωπο, στὰ ἴχνη τῆς παράδοσης τοῦ πικαρικοῦ μυθιστορημάτος, παίρνει τὸν λόγο. Ἡ ἀριστοκρατικὴ καταγωγή δὲν ἀποτελεῖ πλέον ἀπαραίτητη προϋπόθεση γιὰ τὴν αὐτονόμηση τοῦ ἥρωα, ἀλλὰ ὁ κοινωνικὸς ἴστος εἶναι ἐκεῖνος ποὺ ἀποτελεῖ προέκταση τῆς φυσικῆς του ὑπαρξῆς.²⁸ Ἀντίστοιχα, τὸ νεοελληνικὸ μυθιστόρημα στὰ πρῶτα του βήματα δὲν εἶχε παράδοση στὴν ὁποία νὰ βασιστεῖ, πέρα ἀπὸ τὶς ἀρχαῖες μυθιστορίες. Ἔτσι, στὴν οὐσία γεννιέται μέσα ἀπὸ τὴ συσσωρευμένη δημιουργία τῆς Δύσης καί, σὰν νὰ ξεκινούσε *in media res*, καταπιάνεται μὲ θέματα καὶ χρησιμοποιεῖ ἀφηγηματικὲς μορφὲς ἤδη δοκιμασμένα καὶ σμιλευμένα ἀπὸ τὴ μακρὰ εὐρωπαϊκὴ παράδοση. Τὸ ἀποτέλεσμα, στὴ νεοελληνικὴ του ἐκδοχή, εἶναι σχηματικὸ καὶ διαμπερές, οἱ ξένες πηγὲς εὐκολὰ ἀνιχνεύσιμες. Ὁ στόχος ὅμως παραμένει σταθερὰ αὐτὸς τῆς κοινῆς ὠφέλειας καὶ τῆς παιδευτικῆς διάστασης.

Ἡ ἐπιστολιμαία μορφή ἢ ἡ πικαρική ἐκδοχή τοῦ πρώτου προσώπου στὴν ἀφήγηση δὲν θὰ μπορούσαν νὰ ὑπάρξουν στὴν ἑλληνικὴ πραγματικότητα ἂν ἡ κοινωνία δὲν ἦταν ἔτοιμη νὰ ἀποδεχθεῖ τὸν ρόλο τοῦ ἀτόμου, τὴ δυνατότητά του νὰ πάρει τὸν λόγο γιὰ νὰ ἀφηγηθεῖ τὴν ἐμπειρία του καὶ νὰ ἐξομολογηθεῖ δημοσίως τὰ παθήματά του, τὶς ἐνδόμυχες σκέψεις του, τὰ αἰσθήματά του, τὶς ἀγωνίες του καὶ τὶς ἀπογοητεύσεις του. Ἔτσι, πέρα ἀπὸ τὰ γνωστὰ εὐρωπαϊκὰ πρότυπα τῶν πρώτων ἑλληνικῶν μυθιστορημάτων, οἱ προϋποθέσεις τοῦ δανεισμοῦ καὶ τῆς πρόσληψης προέρχονται μέσα ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ παράδοση ποὺ προετοίμασε καὶ τὶς δεκτικότητες τοῦ κοινοῦ. Ἐνὸς κοινοῦ ἐγγράμματος ἀλλὰ εὐρύτερου ἀπὸ τὸν στενὸ κύκλο τῶν λογίων. Εἶναι τὸ κοινὸ γιὰ τὸ ὅποιο μιλοῦσε ὁ Κοραῆς καὶ στὸ ὅποιο στόχευε ὁ Ἀλέξανδρος Σοῦτσος καὶ οἱ συνοδοιπόροι του. Ἐνα κοινὸ πού, μολονότι γνώριζε ἀνάγνωση καὶ γραφή, δὲν ἦταν πάντα ἐνήμερο γιὰ τὶς τρέχουσες ἐξελίξεις στὴν εὐρωπαϊκὴ λογοτεχνικὴ δημιουργία. Τὶς προϋποθέσεις τῆς δεκτικότητας θὰ πρέπει συνεπῶς νὰ τὶς ἀνιχνεύσουμε στὴ λόγια δημιουργία τῆς προεπαναστατικῆς ἐποχῆς ἔτσι ὅπως ἀναπτύχθηκε στὸ πλαίσιο τοῦ νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ.

28. René Démoris, *Le roman à la première personne du Classicisme aux Lumières*, Librairie Droz, Γενεύη 2002.

Εἶναι γεγονὸς ὅτι ὁ 18ος αἰώνας τῆς ὑπόδουλης ἀκόμα λογιούσης, ὁ αἰώνας τοῦ ὀρθολογισμοῦ, δὲν εὐνόησε γενικὰ τὴν ἐνδοσκοπικὴ καὶ αὐτοαναλυτικὴ ἐνασχόληση τοῦ ἀτόμου. Ὡστόσο, διακρίνουμε σὲ κύκλους Φαναριωτῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῶν Ἡγεμονιῶν τὴν καλλιέργεια ἐνὸς λόγου περισσότερο προσωπικοῦ, διακρίνουμε μίαν ἀλλαγὴ στὴ στάση τοῦ ἀτόμου ἀπέναντι στὴν ἐμπειρία του, ἀλλαγὴ ποὺ φανερῶνει τὴν ἀποδέσμευση τῆς ἀτομικῆς ζωῆς ἀπὸ τὴ συλλογικότητα.

Τὸ ταξίδι καὶ ἡ γραμματειακὴ ἀπασχόληση κοντὰ στοὺς ἡγεμόνες συχνὰ συνιστοῦν σημαντικὰ κίνητρα γιὰ τὴν ἡμερολογιακὴ καταγραφή τῆς προσωπικῆς ἐμπειρίας, καταδεικνύοντας ὅτι ἡ συγγραφικὴ αὐτὴ τάση δὲν ἔχει γίνει ἀκόμη συνήθεια τῶν πολλῶν ἀλλὰ μόνον ὅσων ἡ θέση καὶ οἱ πράξεις παρουσιάζουν μιὰ ἰδιαιτερότητα ποὺ τοὺς διακρίνει ἀπὸ τὸ σύνολο. Συγχρόνως, τὸ γενικότερο κλίμα ἐμπειρισμοῦ καὶ τεκμηρίωσης τῆς ἐποχῆς τοῦ Διαφωτισμοῦ συμβάλλει στὴν ἀνάπτυξη τῆς ταξιδιωτικῆς ἀφήγησης καὶ στὴν ἀνάδειξη τῆς προσωπικῆς ἐμπειρίας (Παναγιώτης Κοδρικιάς). Σὲ πολλὲς περιπτώσεις τέτοιων ἡμερολογιακῶν καταγραφῶν καὶ ταξιδιωτικῶν ἀφηγήσεων διαπιστώνουμε ὅτι ἡ γραφή, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ γνωσιολογικὴ λειτουργία της, ἀποκτᾷ καὶ τὴ βιωματικὴ, ἀποβαίνοντας μέσο προσωπικῆς ἐκφρασης. Ἡ ἔμμετρη ἀπόδοση σὲ ὀρισμένα ἀπὸ τὰ κείμενα αὐτὰ (Βασίλειος Βατάτζης, Καισάριος Δαπόντες) καταδεικνύει τὴν ἰδιαιτερότητα τῆς προσωπικῆς ἐξιστόρησης καὶ τὴν ἀπομάκρυνση τῆς γραφῆς ἀπὸ τὸν ἀντικειμενικὸ ἱστορικὸ λόγον. Παράλληλα, οἱ νεωτεριστὲς λόγιοι τοῦ Διαφωτισμοῦ συχνὰ ἀρθρώνουν ἕναν λόγον περισσότερο προσωπικόν. Ἡ ἐξομολογητικὴ διάθεση, χωρὶς νὰ εἶναι ἀκόμη ἐνδοσκοπικὴ, προτρέπει στὴν αὐτογνωσία, γιὰ νὰ προφυλάξει ἀπὸ τὴν ἡμιμάθεια μὲ ἀντικειμενικὸ στόχον τὴν ἀρτιότερη κατὰκτηση τῆς γνώσης (Δημήτριος Καταρτζής). Ἡ διατύπωση νεωτεριστικῶν ἀντιλήψεων προϋποθέτει ἄλλωστε τὴν προβολὴ τοῦ ἀτόμου ἔναντι τοῦ συνόλου καὶ συχνὰ ὑποχρεώνει στὴν ὑπεράσπιση τοῦ ἑαυτοῦ. Ὑπεράσπιση, ἡ ὁποία βιώνεται ὡς πρόβλημα ὑπαρξιακὸ καὶ ξεπερνᾷ τὰ ὅρια τῆς θεωρητικῆς καὶ ἰδεολογικῆς πολεμικῆς (Ίώσηπος Μοισιόδαξ).

Τὴ λογικὴ συνέχεια τῆς τάσης αὐτῆς θὰ συναντήσουμε στὴν ἀνέκδοτη, στὸν καιρὸ της, αὐτοβιογραφία τῆς Ἐλισάβετ Μουτζάν Μαρτινέγκου, ὅπως καὶ στὸν Βίο Ἀδαμαντίου Κοραῆ, ὁ ὁποῖος προτάχθηκε ἀπὸ τοὺς συνεργάτες του, λίγον μετὰ τὸν θάνατό του καὶ σύμφωνα μὲ δική του ἐπιθυμία, τῶν κειμένων ποὺ ἀπαρτίζουν τὴ Συλλογὴ τῶν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Βιβλιοθήκην, καὶ τὰ Πάρεργα Προλεγομένων (1833). Τὴν παιδαγωγικὴ ὥστόσο λειτουργία τῆς αὐτοβιογραφικῆς πράξης, ὁ Κοραῆς τὴν ἀνέδειξε κυρίως στὸ μυθο-

πλαστικό και διαλογικό του έργου *Ο Παπατρέχας*, παρεμβάλλοντας, στο τέταρτο και τελευταίο μέρος του κειμένου (1820), την πλασματική αυτοβιογραφία του ίδιου του Παπατρέχα. Μία περίοδος προσωπικής ή συλλογικής κρίσης ευνουεί τη συγγραφή απομνημονευμάτων. Τα γεγονότα του *Άγωνα* αλλά και όσα τον ακολούθησαν ήταν μια τέτοια περίοδος που έφερε τους γραμματισμένους και αγράμματους πρωταγωνιστές της, λόγιους, πολεμιστές και πολιτικούς, σε πρωτόγνωρη επαφή με τη συγγραφική διαδικασία. Η προσωπική συμβολή τους στον *Άγωνα*, ή ανάγκη δικαίωσης της συμμετοχής τους δεν μπορούσε παρά να απαιτεί την καταγραφή του ιστορικού γεγονότος και την κατάθεση της προσωπικής μαρτυρίας. Τα απομνημονεύματα των αγωνιστών είναι γνήσια λαϊκά αναγνώσματα που στην πλειονότητά τους γράφτηκαν σε γλώσσα λαϊκή και απευθύνονταν σε όλους. Το αποτέλεσμα ήταν ή απόλυτα προσωπική έκδοχή της ιστορίας σε μια απόλυτη ανάγκη δικαίωσης και επικοινωνίας.

Η ανάδειξη του ατόμου είχε συνεπώς ήδη δείξει τα σημάδια της μέσα στο πλαίσιο του Διαφωτισμού και συνεχίστηκε κατά τη μετεπαναστατική περίοδο. Χαρακτηριστικό δείγμα αυτής της τάσης αποτελεί ή έξαρση της δημοσιογραφίας και ο προσωπικός χαρακτήρας των εντύπων που, όπως επισημαίνει ο *Άλκης Άγγέλου*, «δεν αποτελεί απλώς τεκμήριο ατομικής φιλοδοξίας και προβολής αλλά δηλώνει και την απαίτηση επώνυμης και μαχητικής παρουσίας του ατόμου στην κοινωνική ζωή».²⁹ Το στοιχείο της καθημερινότητας, ή περιγραφή του σύγχρονου εμπειρικού κόσμου ήδη έχει παρεισφρήσει στο ευρωπαϊκό μυθιστόρημα. Έχει όμως κάνει την εμφάνισή του και σε κείμενα του Διαφωτισμού. Ο *Κοδριακός*³⁰ με χαρακτηριστική συνέπεια ενημερώνει τακτικά και καθημερινά το ημερολόγιό του, καταγράφοντας κάθε του δραστηριότητα, κάθε λεπτομέρεια σημαντική ή ασήμαντη της καθημερινότητάς του, προσωπικές κρίσεις αλλά και ψυχολογικές καταστάσεις που απηχούν συγχρόνως το προρομαντικό κλίμα στην Ευρώπη. Επίσης, ο *Κοραχός* στην αυτοβιογραφία του δεν περιορίζεται στις βιογραφικές και έγγραφικές πληροφορίες, αλλά προσεκτικά ανασυστήνει τον βίο του με έντονα τα ψυχολογικά δεδομένα.

Παράλληλα, ή απαγκίστρωση από τον στίχο δεν ήταν διόλου προφανής για την εποχή. Το πρώτο πρόσωπο στην αφήγηση είναι ή μορφολογική

29. *Άλκης Άγγέλου*, *ό.π.*, σ. 105.

30. *Έφημερίδες*. Έκδότης *Άλκης Άγγέλου*. *Όμιλος Μελέτης του Έλληνικού Διαφωτισμού*. Σειρά *“Νέα Έλληνικά Κείμενα”*, έκδοσης Κ. Θ. Δημαρά, *Αθήνα* 1963.

εικόνα του πεζού που προσιδιάζει περισσότερο στον λυρικό στίχο. Στην πρώτη αυτή φάση της πεζογραφίας το πρώτο πρόσωπο καλείται να παίζει ποικίλους ρόλους και συνιστά έναν ιδιόμορφο συνεκτικό ιστό ανάμεσα στον τεκμηριωτικό χαρακτήρα του Διαφωτισμού και τις εξομολογητικές, λυρικές τάσεις του ρομαντισμού. Η σταδιακή αποδοχή του πρώτου προσώπου στην αφήγηση, σε συνδυασμό και με τη μετακίνηση δηλώνουν τη μετεξέλιξη του αφηγηματικού πεζού λόγου και το άνοιγμα του δρόμου προς τη λογοτεχνία.

«Χθές την αύγην καθήμενος εις τον κοιτώνά μου, ήνοιξα τὸ βιβλιάριον, ὅπου κείνται τεταμιευμένα τῆς ζωῆς μου ἀπομνημονεύματα. Θεέ! Οἱ ἀγῶνες μου πόσοι! αἱ ὁδοιπορίαι μου πόσαι! πόσων ἐτῶν αἱ μελέται μου! Καὶ ὅλα ταῦτα διατί;... » γράφει ὁ Λέανδρος στὸν φίλο του Χαρίλαο, στὴν πρώτη ἐπιστολὴ τοῦ ἐπιστολικοῦ μυθιστορήματος τοῦ Παναγιώτη Σούτσου. Ἀπὸ τὰ λεγόμενα τοῦ Λέανδρου γίνεται φανερό ὅτι ἡ συνήθεια τοῦ προσωπικοῦ ἡμερολογίου, ὅπως καὶ ἡ συγγραφὴ ἀπομνημονεύματος, δὲν ἀφορᾷ πιά μόνον ἐξέχοντα πρόσωπα καὶ σπουδαῖες πράξεις, ἀλλὰ ἀφορᾷ ἐξίς σου καὶ τὴν καθημερινότητα τοῦ κάθε ἀτόμου, ἡ ὁποία πλέον ἀξιολογεῖται ἀρκετὰ σημαντικῆ γιὰ νὰ καταγραφεῖ. Στὸ ἴδιο συμπέρασμα μᾶς ὀδηγοῦν καὶ τὰ παραθέματα προσωπικῶν συλλογισμῶν καὶ ἡμερολογιακῶν καταγραφῶν τοῦ Λέανδρου, ὅπως ἐπίσης καὶ ὁ ἐλάχιστος ἐπικοινωνιακὸς χαρακτήρας τῶν ἐπιστολῶν ποὺ συνθέτουν τὸ μυθιστόρημα. Ὁ Λέανδρος γράφει ἀκατάπαυστα στὸν Χαρίλαο, σὲ πενήντα ἐπιστολές, ἐνῶ ἐκεῖνος τοῦ ἀπαντᾷ μὲ μόλις δύο. Σωστά ἔχει παρατηρηθεῖ ὅτι «στὴν οὐσία θὰ ἦταν δύσκολο νὰ μιλάμε γιὰ πράξη ἐπικοινωνίας: ὁ διάλογος γίνεται μονόλογος, καὶ ἡ ἐπιστολὴ μεταβάλλεται σὲ προσωπικὸ ἡμερολόγιο».³¹ Ἀντλώντας κατευθεῖαν ἀπὸ τὴν εὐρωπαϊκὴ ἐπιστολικὴ λογοτεχνία, ἀπὸ τὸν *Werther* τοῦ Goethe καὶ ἀπὸ τὸ *Le ultime lettere di Jacopo Ortis* τοῦ Ugo Foscolo,³² ὁ Παναγιώτης Σούτσος παρουσιάζει ἓνα πράγματι πρωτοποριακὸ ἔργο, ὅχι μόνον γιὰ τὸ ἄλμησε πρῶτος ἐκεῖνος νὰ δώσει στὸ κοινὸ ἓνα «μυθιστορικὸ πόνημα», ὅπως ἰσχυρίζεται,³³ ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸν πρωτοφανέρωτο, σὲ πεζὸ κείμενο, ἐξομολογητικὸ, ποιητικὰ λυρικό καὶ ἐνδοσκοπικὸ χαρακτήρα τῶν ἐπι-

31. Παναγιώτης Μουλλάς, Ὁ λόγος τῆς ἀπουσίας, Μορφωτικὸ Ἴδρυμα Ἐθνικῆς Τραπέζης, Ἀθήνα 1992, σ. 224.

32. Γιὰ τὶς ὁμοίότητες ἀνάμεσα στὰ ἔργα αὐτὰ βλ. τὴν Εἰσαγωγή τοῦ Γ. Βελουδῆ στὴν ἔκδοση τοῦ Λέανδρου, ὅ.π., σ. 51 κ.έ.

33. Βλ. τὸν Πρόλογο τοῦ συγγραφέα, ὅ.π., σ. 75.

στολῶν. Ἴσως αὐτὸ τὸ χαρακτηριστικὸ, ἄμεσα συνδεδεμένο καὶ μὲ τὴν ἰσχνότητα τῆς πλοκῆς, νὰ ἐξηγεῖ καὶ τὴν περιορισμένη ἀπήχηση ποὺ εἶχε τὸ κείμενο στὸ κοινὸ τῆς ἐποχῆς του.³⁴ Ἡ λειτουργία τῆς τεκμηρίωσης καὶ τῆς αὐτοψίας, ποὺ εἶχε ὡς τώρα τὸ πρῶτο πρόσωπο στὴν ἀφήγηση, γίνεται γιὰ πρώτη φορά, μὲ τὸν Λέανδρο, ἐνδοσκοπικὴ καὶ ἐξομολογητικὴ, ἡ ἀφήγηση προσιδιάζει στὸν ποιητικὸ λόγο καὶ ἀπὸ τὴν πλευρὰ αὐτὴ τὸ κείμενο ἀποτελεῖ πράγματι σταθμὸ στὰ ἑλληνικὰ δεδομένα.

Ἡ μυθιστορηματικὴ πλοκὴ εἶναι πράγματι ἰσχνὴ καὶ στὴν οὐσία χιτίζε-ται πάνω στὴν περιπλάνηση τοῦ Λέανδρου ἀπὸ τόπο σὲ τόπο. Ἡ μετακίνηση δικαιολογεῖ ἄλλωστε τὴν ἀποστολὴ ἐπιστολῶν καὶ διευκολύνει τὴ μονολο-γικὴ ἐκφορὰ σὲ πρῶτο πρόσωπο, καθὼς καὶ τὴν περιγραφή τῆς προσωπικῆς ἐμπειρίας. Ἔτσι, ἡ μετακίνηση σὲ μυθοπλαστικὸ περιβάλλον ἀποκτᾷ καὶ μιὰ λειτουργία δομικὴ, ἐπιτρέπει τὴ συγκρότηση τῆς πλοκῆς, στηρίζει τὴν ἐσω-τερικὴ ὀργάνωση τοῦ κειμένου καὶ διευκολύνει τὴ διάκριση σὲ ἐπεισόδια.

Πρόκειται ἄλλωστε γιὰ ἓνα κοινὸ χαρακτηριστικὸ τοῦ ἐπιστολικοῦ μυ-θιστορηματικοῦ εἶδους ἔτσι ὅπως παρουσιάζεται στὸν εὐρωπαϊκὸ χῶρο. Ὡστόσο, στὸν Λέανδρο, καθὼς παρατηρεῖ καὶ ὁ ἐπιμελητὴς τῆς σύγχρονης ἐκδόσεώς του, τὸ ταξίδι δὲν ἀποτελεῖ «ἄλλοθι φυγῆς μακριὰ ἀπὸ τὸ ἀντικείμενο τοῦ ἀνεκπλήρωτου ἐρωτικοῦ πάθους [ἀλλὰ] μέσο γνώσης τῆς πατρί-δας μὲ τὴν ἀντιπαράθεση ἀνάμεσα στὸ ἀρχαῖο κλέος καὶ τὴ σημερινὴ τῆς κατὰπτωση».³⁵ Ὁ Λέανδρος περιηγεῖται τὴν Ἑλλάδα ἀκολουθώντας τὰ ἴχνη τῶν ρομαντικῶν προσκυνητῶν³⁶ ποὺ μάταια προσδοκοῦσαν τὴν ἀνα-γέννηση τοῦ ἀρχαίου μεγαλείου μέσα ἀπὸ τὴν εἰκόνα τοῦ σύγχρονου τοπίου. Τὸ ἑλληνικὸ τοπίο, πέρα ἀπὸ τὰ φυσιολατρικὰ αἰσθήματα ποὺ γεννᾷ, στὰ μάτια τοῦ Λέανδρου εἶναι πάνω ἀπ' ὅλα κοιτίδα πολιτισμοῦ, ἐνῶ οἱ εἰκόνες ποὺ δημιουργεῖ εἶναι οἱ πλασματικὲς εἰκόνες τῆς χαμένης ἀρχαίας δόξας. Ἡ γνώση τῆς πατρίδας ἀποκτᾷται μέσα ἀπὸ μιὰ διαδικασία φανταστικῆς ἀναπαράστασης στὸ παρὸν τῆς ἀρχαίας τῆς ἱστορίας καὶ τὸ τοπίο ἀντίστοι-χα ἀποκτᾷ μιὰ καθαρὰ ἱστορικὴ καὶ πολιτισμικὴ διάσταση.

Ἡ Ἑλλάδα στερεῖται τὴν μακρὰ εὐρωπαϊκὴ παράδοση, τόσο στὸ ἐπί-

34. Βλ. σχετικὰ Γ. Βελουδῆς, *ὁ.π.*, σ. 63-66.

35. Γ. Βελουδῆς, *ὁ.π.*, σ. 57.

36. Παναγιώτης Μουλλάς, «Ρομαντικοὶ προσκυνητές: Chateaubriand (1806) καὶ Lamartine (1832)», στὸ *Περιηγήσεις στὸν ἑλληνικὸ χῶρο*, ἐπιλεγόμενα Κ. Θ. Δημαράς, Ἀθήνα 1968, σ. 67-87. Ἀναδημοσίευση στὸ *Ρήξεις καὶ Συνέχειες. Μελέτες γιὰ τὸν 19ο αἰώνα*, ἐκδόσεις Σοκόλη, Ἀθήνα 1993, σ. 167-211.

πεδο τῆς ὀργάνωσης, τῆς συχνότητας καὶ τῆς σκοπιμότητας τῶν ταξιδιῶν, ὅσο καὶ στὸ ἐπίπεδο τῆς ἐκδοσης τῶν περιηγητικῶν ἀφηγήσεων. Αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅμως πὼς δὲν γίνονταν ταξίδια. Τῆ γενεαλογικῆ προέλευση τοῦ ἑλληνικοῦ ταξιδιωτικοῦ κειμένου, ἔτσι ὅπως αὐτὸ ἐμφανίζεται συστηματικότερα μὲν τὸν 19ο αἰώνα, θὰ τὴν ἀναζητήσουμε τόσο στὰ προσκυνητάρια, στὰ χειρόγραφα προσωπικὰ ἡμερολόγια τοῦ 18ου (Παναγιώτης Κοδριτσάς: 1790, 1791-95, 1797, Μάρκος-Ἀντώνιος Κατσαΐτης: 1740, 1742), στὲς γεωγραφικὲς πραγματεῖες ἢ σὲ κείμενα ὑβριδικὰ καὶ ἑμμετρα, ὅπου πραγματοποιεῖται ἓνας συγκερασμὸς τῆς αὐτοβιογραφικῆς πρόθεσης καὶ πράξης καὶ τῆς περιηγητικῆς μαρτυρίας (*Περιηγητικὸν τοῦ Βασιλείου Βατάτζη*: τέλος 17ου αἰ., *Κῆπος Χαρίτων* τοῦ Kaisáριου Δαπόντε: 1768). Θὰ τὴν ἀναζητήσουμε ἐπίσης στὸ πνεῦμα ἐμπειρισμοῦ τοῦ προεπαναστατικοῦ Διαφωτισμοῦ καὶ στὸ αἶτημα γιὰ αὐτοψία καὶ ἐπιτόπια παρατήρηση πού ὀδήγησε στὸν συγκερασμὸ τῆς γεωγραφικῆς πραγματείας καὶ τῆς ταξιδιωτικῆς ἐντύπωσης μὲ ἓνα ἔργο ὅπως ἡ *Γεωγραφία Νεωτερικῆ* (Δανιὴλ Φιλιππίδης καὶ Γρηγόριος Κωνσταντάς, 1791). Στὸ ἔργο αὐτὸ ἡ γραμματολογικὴ διάκριση ἀνάμεσα στὴ γεωγραφικὴ περιγραφή, θεωρητικὰ ἀπρόσωπη καὶ ἀντικειμενικὴ, καὶ στὴν προσωπικὴ μαρτυρία τοῦ περιηγητικοῦ κειμένου δύσκολα πραγματοποιεῖται. Στὸν 19ο αἰώνα συναντοῦμε καὶ πάλι τὴν ἴδια ἐπιχειρηματολογία. Ἡ γεωγραφία ἐμφανίζεται σαφῶς ἀλληλένδετη μὲ τὴν ἱστορία καὶ ὀδηγεῖ στὴν καλὴτερή γνώση τῆς πατρίδας. Στὰ μετεπαναστατικὰ χρόνια, καὶ ἰδιαιτέρα ἀπὸ τὸ 1840 καὶ ὕστερα, κυρίαρχο χαρακτηριστικὸ τοῦ ἑλληνικοῦ ταξιδιωτικοῦ κειμένου θὰ εἶναι ὁ διδακτικὸς καὶ ἐγκυκλοπαιδικὸς του χαρακτήρας. Τὴν ἐποχὴ ὅπου τὸ ξενόγλωσσο περιηγητικὸ κείμενο ἔχει ἤδη περάσει στὸν χῶρο τῆς λογοτεχνίας, τὴν ἐποχὴ δηλαδὴ ὅπου οἱ ἀφηγηματικὲς του δομὲς ἔχουν χαλαρώσει ἐπιτρέποντας τὴ βιωματικὴ ἔκφραση ἐνὸς ταξιδιοῦ, στὴν Ἑλλάδα τὸ ταξιδιωτικὸ κείμενο τάσσεται καθαρὰ στὴν ὑπηρεσία τῆς πιστῆς πληροφόρησης μὲ ἓναν καὶ μόνον στόχο: τὴν ἀναγέννηση τοῦ ἑλληνισμοῦ.³⁷ Ἡ ἐθνικὴ αὐτογνωσία, πρῶτιστο καθήκον, πρέπει νὰ περάσει καὶ μέσα ἀπὸ τὴ γνώση τοῦ τόπου πού κατοικοῦμε ὡς ἔθνος.

Ἡ σχέση τοῦ ταξιδιωτικοῦ κειμένου μὲ τὴ λογοτεχνία εἶναι σύνθετη καὶ ἀμφιλεγόμενη, ὅπως ἄλλωστε συμβαίνει καὶ μὲ ὅσα γραμματολογικὰ

37. Βλ. σχετικὰ τὴν πεντάτομη ἀνθολογία τῆς Ἀννίτας Π. Παναρέτου, *Ἑλληνικὴ ταξιδιωτικὴ λογοτεχνία. Ἡ μακριὰ πορεία τῶν ἀπαρχῶν ὡς τὸν 19ο αἰώνα*, ἐκδόσεις Ἐπικαιρότητα, Ἀθήνα 1995.

είδη αποτυπώνουν την πραγματικότητα και κινούνται αναπόφευκτα στα όρια του λογοτεχνικού κανόνα.³⁸ Θα μπορούσαμε ένδεχομένως να δεχθούμε ότι ένα περιηγητικό κείμενο, όπως ακριβώς ισχύει και στην περίπτωση της αυτοβιογραφίας και του απομνημονεύματος, είναι δυνατόν να θεωρηθεί και λογοτεχνικό, εφόσον συντρέχουν όρισμένες προϋποθέσεις: όταν δηλαδή η περιγραφική ματιά δίνει τη θέση της στις υποκειμενικές και έσωτερικές αναπαραστάσεις της πραγματικότητας, όταν δηλαδή η διαδικασία της έξω-κειμενικής αναφοράς γίνεται κυκλική, αυτο-αναφορική. Η τάση του λόγου να αναδιπλώνεται, να ενεργοποιεί τη μνήμη, την προσωπική έμπειρία, καθώς και τις διακειμενικές του δυνατότητες, αποτελεί ένδειξη της λογοτεχνικής του ιδιότητας. Ο ταξιδιώτης του ρομαντισμού γνωρίζει ότι το πραγματικό δέν μπορεί να ειπωθεί παρά μόνο μέσα από τη λογοτεχνική αναπαραστάση, ή όποια καθυποτάσσει και έρμηνεύει την έξωτερική πραγματικότητα μέσα σε γενικότερα ιδεολογικά σχήματα, που τελικά αντανακλούν την προσωπικότητα και την υποκειμενικότητα του ίδιου του συγγραφέα-ταξιδιώτη, ή με άλλα λόγια «έδω το αντικείμενο υπάρχει μόνο ως αντανάκλαση στη συνείδηση».³⁹ Το ταξίδι, ως μίτος – θέμα μυθοπλασίας, συχνά με συμβολικό και άλληγορικό χαρακτήρα, έπιτελεί διαφορετικές λειτουργίες από ό,τι η καταγραφή προσωπικών έντυπώσεων, απόρροια ενός ταξιδιού που πράγματι συντελέστηκε. Με την έννοια αυτή, τα πρώτα έλληνικά μυθιστορηματικά κείμενα, πικαρικού και έπιστολικού τύπου, όπως *Ο Λέανδρος*, *Ο Πολυπαθής*, *Ο Πίθηκος Ξούθ*, *Η Πάπισσα Ιωάννα* κ.ά., δανείζονται τον αφηγηματικό τύπο της περιήγησης, σε αναδρομική, ήμερολογιακή ή και έπιστολιμαία μορφή, αντανακλούν το ταξίδι του ρομαντισμού, αλλά σαφώς έξυπηρετούν και άλλους στόχους από ό,τι οί περιγραφές των όδοιπορικών της ίδιας έποχής.⁴⁰

38. Βλ. σχετικά Roland Le Huenen, «Du voyage et du littéraire», περ. *Texte, αφιέρωμα: «Texte et histoire littéraire»* 12 (1992), 111-121, καθώς και Adrien Pasquali, «Récit de voyage et autobiographie», *Bollettino del Centro Interuniversitario di Ricerche sul viaggio in Italia* 27-28 (1993), 77-102.

39. Παναγιώτης Μουλλάς, «Ρομαντικοί προσκυνητές: Chateaubriand (1806) και Lamartine (1832)», *έ.π.*, σ. 167.

40. Βλ. σχετικά την Είσαγωγή του Δημήτρη Τζιόβα στο *Ίάκωβος Γ. Πιτζιπίος, Η Όρφανη της Χίου ή ο θρίαμβος της άρετης. Ο πίθηκος Ξούθ ή τὰ ήθη του αιδώνος*, *έ.π.*, σ. 9-86, όπου και αναφορές σχετικές με τη διαδρομή από το έπος στο μυθιστόρημα και τη συγχώνευση του έμπειρικού και μυθοπλαστικού στοιχείου στην αφηγηματική λογοτεχνία. Βλ. επίσης την Είσαγωγή του Νάσου Βαγενά στην πλέον πρόσφατη έκδοση

Τὸ ἀληθοφανὲς καὶ πραγματικὸ πλαίσιο τῆς μετακίνησης ἔχει τὴ δυνατότητα νὰ καθορίσει τὰ ὅρια τῆς πλασματικότητος στὴ μυθοπλασία, ἔτσι ὅπως τὸ εἶχε ἐπισημάνει ὁ Κοραΐης. Οἱ χῶροι τοὺς ὁποίους ἐπισκέπτεται ὁ Λέανδρος κατοικοῦνται ἀπὸ πρόσωπα ὑπαρκτά. Συγχρόνως, ἡ ἀκριβὴς τοποθέτηση τῶν ἐπιστολῶν στὸν χῶρο καὶ στὸν χρόνον, ἡ ἀναζήτησις καὶ ὁ κριτικὸς σχολιασμὸς τῆς ἀμεσης ἐπικαιρότητος καὶ τῆς σύγχρονης κοινωνίας συνιστοῦν τὸ ρεαλιστικὸ καὶ πραγματικὸ πλαίσιο τῆς μυθοπλασίας. Ὁ τυπικὰ ρομαντικὸς διχασμὸς τοῦ Λέανδρου ἀνάμεσα στὸν ἔρωτα καὶ τὴν πατρίδα, ἀνάμεσα στὴν κλασικὴ του παιδεία καὶ τὸ ρομαντικὸ του πάθος⁴¹ πραγματώνεται μέσα ἀπὸ τὴν περιπλάνησιν ποὺ τοῦ ἐπιτρέπει ἀπὸ τὴ μιὰ πλευρὰ νὰ ἐκφράσει τὰ ἐρωτικὰ του αἰσθήματα πρὸς τὴν ἀγαπημένην του (μέρος τῆς μυθοπλασίας) καὶ τὴ συγκίνησίν του μπροστὰ στὰ λείψανα τῆς ἀρχαιότητος, ποὺ τὴν ἀναβιώνει μὲ βοήθην τῆς φαντασίας του, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ἄλλη νὰ ἀναφερθεῖ στὸ πρόσφατο ἐπαναστατικὸ παρελθὸν καὶ νὰ διατυπώσῃ τὴν ἀντίθεσίν του ἀπέναντι στὸ κοινωνικὸ καὶ πολιτικὸ κατεστημένον τῆς ἐποχῆς του.⁴² Τὸ πρῶτον πρόσωπον στὴν ἀφήγησιν ἀποδεικνύει τὴ διττὴν του ὑπόστασιν: ἀπὸ τὴ μιὰ πλευρὰ λειτουργεῖ τεκμηριωτικὰ καὶ περιγραφικὰ ὑπογραμμίζοντας τὴ ρεαλιστικὴ καὶ διδακτικὴ διάστασιν τῆς μυθιστορίας, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ἄλλη λειτουργεῖ ὑποκειμενικὰ καὶ λυρικὰ ἀναδεικνύοντας τὸ ρομαντικὸ πλαίσιο τῆς συγγραφῆς.

Ὁ Ἀλέξανδρος Σουῦτσος, μὲ τὸν Ἐξόριστον τοῦ 1831, κινεῖται περίπου στὸ ἴδιον πλαίσιο, μὲ τὴ διαφορὰ ὅτι ἐδῶ ἡ δομὴ τοῦ κειμένου δὲν εἶναι ἐπιστολιμαία, οὔτε ἡ ἀφήγησιν πρωτοπρόσωπη, ἀλλὰ ἐκφέρεται μέσα ἀπὸ τὸν λόγο ἑνὸς «παντογνώστη ἀφηγητῆ». Τὰ σημεῖα ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρουν περισσότερο στὸν Ἐξόριστον εἶναι τὸ μοτίβο τῆς μετακίνησης, ὁ ἔντονος ἱστορικὸς καὶ πολιτικὸς σχολιασμὸς τῶν γεγονότων καὶ τῆς σύγχρονης πραγματικότητος ἀλλὰ καὶ ἡ ἀντίληψιν γιὰ τὴν ἐξέλιξιν τῆς ἀνθρώπινης προσωπικότητος. Ἄλλωστε, τὸ αὐτοβιογραφικὸν πρῶτον πρόσωπον στὴν οὐσία προϋποθέτει μιὰ ἱστορικὴ σύλληψιν τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξέως ποὺ ἔχει τὴ

τοῦ ἔργου Ὁ Πίθηκος Ξουθὴ ἢ Τὰ ἤθη τοῦ αἰῶνος, ἐκδόσεις Νεφέλη, Ἀθήνα 1995, σ. 7-36. Γιὰ τὸ ἐπιστολικὸ μυθιστόρημα καὶ τὸ μοτίβο τῆς περιπλάνησης καὶ τῆς περιήγησης βλ. ἐπίσης τὴν Εἰσαγωγὴν τοῦ Γιώργου Βελουδῆ στὸ Παναγιώτης Σουῦτσος, Ὁ Λέανδρος, ὅ.π., σ. 8-70. Πρβλ. Henri Tonnet, «Sources européennes de "Léandre" (1834) de Panayotis Soutsos», στὰ Πρακτικὰ τοῦ Α' Διεθνοῦς Συνεδρίου Συγκριτικῆς Γραμματολογίας, ἐκδ. Δόμος, Ἀθήνα 1995, σ. 555-565.

41. Βλ. σχετικὰ Γ. Βελουδῆς, ὅ.π., σ. 63.

42. Βλ. σχετικὰ Παντελεῆς Βουτουρῆς, Ὡς εἰς Καθρέπτην..., ὅ.π., σ. 92 κ.έ.

δυνατότητα να εξελίσσεται και συνδέεται τόσο με τον χρόνο όσο και με την προσωπική και συλλογική ιστορία.⁴³

«Ανακαλέσαμεν εις τὴν μνήμην τὴν πρώτην ἀθῶν ζωὴν τῆς παιδικῆς μας ἡλικίας καὶ τὰς πρώτας εὐφροσύνους ἡμέρας τῆς ἑαρινῆς μας ὥρας. Ἐστρέψαμεν ὄμμα θλιβερόν εἰς τὰς τόσας συνοδοιπορίας μας, εἰς τὰς τόσας μελέτας μας, εἰς τοὺς τόσους ἀγῶνάς μας»⁴⁴ διηγεῖται ὁ φυλακισμένος Ἐξόριστος στὸν συγκαταόμενό του, στὸ «Βουρτζιον» τοῦ Ναυπλίου. Ἡ φράση αὐτή, ποὺ περιέχεται στὴ μακροσκελὴ καὶ ἔνθετη αὐτοβιογραφικὴ ἀφήγηση τοῦ Ἐξόριστου, παραπέμπει ἀπευθείας στὸ ἀντίστοιχο ἀπόσπασμα ποὺ ἤδη παραθέσαμε τῆς πρώτης ἐπιστολῆς τοῦ Λέανδρου πρὸς τὸν Χαρίλαο. Οἱ ὁδοιπορίες, οἱ μελέτες καὶ οἱ ἀγῶνες βρίσκονται καὶ ἐδῶ στὸ κέντρο τῆς ἀνάμνησης, εἴτε αὐτὴ ἔχει καταγραφεῖ σὲ ἀπομνημόνευμα (ὅπως στὴν περίπτωση τοῦ Λέανδρου) εἴτε προκύπτει ἀπὸ τὸν ἐπικείμενο χωρισμὸ δύο παιδικῶν φίλων (ὅπως συμβαίνει στὴν περίπτωση τοῦ Ἐξόριστου καὶ τοῦ Νικήστρατου).

Ἡ γραφὴ διασῶζει τὸ παρελθὸν καὶ τὴν ἐμπειρία ἀπὸ τὴ λήθη, ἐνῶ μπορεῖ νὰ ἀποκρυσταλλώσῃ τὶς ἀνθρώπινες πράξεις. Ἔτσι, ἀκόμα καὶ ἂν οἱ προσωπικότητες μεταβάλλονται, «τῶν ἱστορουμένων προσώπων αἱ πράξεις διαμένουσιν ἀμετάβλητοι, καὶ ἀρκεῖ μόνον ὅτι ἐξετέθησαν ἀπαθῶς καὶ ἀληθῶς διὰ νὰ χρησιμεύσωσι πρὸς διδασκαλίαν τῶν ἐπιγόνων».⁴⁵ Ἡ πίστη στὴν παιδευτικὴ λειτουργία τῆς γραφῆς καὶ τῆς καταγραφῆς τῶν γεγονότων, ἡ πίστη στὴν ἐξέλιξη τῆς ἀνθρώπινης προσωπικότητας, ποὺ μέσω τῆς παιδείας μπορεῖ νὰ εἶναι θετικὴ ἢ ἀντίθετα νὰ εἶναι ἀρνητικὴ, ὅταν τὸ ἄτομο στερεῖται παιδείας καὶ δέχεται τὶς ἐπιζήμιες ἐπιδράσεις τῆς κοινωνίας, προέρχονται μέσα ἀπὸ τὸ πνευματικὸ κλίμα τοῦ Διαφωτισμοῦ. «Ὁ ἄνθρωπος τῶ ὄντι δὲν εἶναι ὁ αὐτὸς εἰς ὅλας τὰς στιγμὰς τῆς ζωῆς του. Ἐχει μὲν

43. Βλ. σχετικὰ Karl J. Weintraub, «Autobiography and Historical Consciousness», *Critical Inquiry* 1 (1975), 821-848· Georges Gusdorf, «De l'autobiographie initiatique à l'autobiographie genre littéraire», *Revue d'Histoire Littéraire de la France* 6 (1975), 957-994· τὰ Πρακτικὰ τοῦ συνεδρίου *Individualisme et Autobiographie en Occident* (Cérisy-la-Salle, 1979), ἐπιμέλεια: Claudette Delhez-Sarlet, Maurizio Catani, Éditions de l'Université de Bruxelles, 1983, ὅπως ἐπίσης καὶ τὰ Πρακτικὰ τοῦ Συνεδρίου *Studies in Autobiography* (Louisiana State University, 1985), ἐπιμέλεια: James Olney, Oxford University Press, Νέα Ὑόρκη 1988. Βλ. ἐπίσης τὸ ἰδιότερο σημαντικὸ ἔργο τοῦ Georges Gusdorf, *Auto-bio-graphie. Lignes de vie*, τ. 2, ἐκδόσεις Odile Jacob, Παρίσι 1991.

44. Ὁ Ἐξόριστος τοῦ 1831, ὁ.π., σ. 117.

45. Στὸ ἴδιο, «Πρόλογος», σ. 62.

πάντοτε μίαν τινά βάσιν άτομικότητος· ὅμως ἐν ὄσῳ τρέχει τὸ στάδιόν του, πόσα πάθη, πόσας ιδέας, πόσα αἰσθήματα καὶ βουλήματα δὲν μεταβάλλει; Ἀφ' οὗ φθάσῃ εἰς τὸ τέρας τοῦ βίου, τότε τὸν γνωρίζομεν ἐντελῶς, τότε τὸν βλέπομεν τοιοῦτον, ὅποιος ἐξῆλθε τρόπον τινά μετὰ πολλὴν ἐξεργασίαν ἀπὸ τὸ ἐργοστάσιον τῆς τύχης του». Ὁ Ἐξόριστος τοῦ 1831 δὲν εἶναι φυσικὰ κείμενο σὲ πρῶτο πρόσωπο, ἀπομνημονευματικὸ ἢ ἐξομολογητικόν. Ἡ ἀντίληψις ὅμως γιὰ τὴν ἐξέλιξιν τῆς ἀνθρώπινης προσωπικότητος στὴν ὁποία στηρίζεται φανερώνει τὸ ἰδεολογικὸ καὶ πνευματικὸ πλαίσιο τῆς ἐποχῆς, ποῦ εὐνοεῖ καὶ καταξιώνει τὴν καταγραφὴν τῆς άτομικῆς ἐμπειρίας μὲ στόχο τόσο προσωπικὸ ὅσο καὶ γενικότερα ἱστορικὸ καὶ διδακτικόν. Ἀντίστοιχα, τὰ ἀποσπάσματα τοῦ κειμένου ποῦ ἀναφέρονται στὸν Καποδίστρια καὶ στὰ πολιτικὰ δρώμενα, μορφολογικά, θὰ μπορούσαν νὰ ἔχουν ξεπηδήσει μέσα ἀπὸ τὰ ἀπομνημονεύματα τοῦ ἴδιου τοῦ Ἀλέξανδρου Σούτσου, ποῦ σὲ πολλὰ σημεῖα ταυτίζεται μὲ τὸν ἀφηγητὴ, ἢ ἀκόμα νὰ ἀποτελοῦν («δημοσιογραφικὲς ἀνταποκρίσεις»). Ἡ χωρο-χρονικὴ τοποθέτησις τῆς πλοκῆς καὶ ἡ συνεχὴς μετακίνησις τοῦ ἥρωα ἐξυπηρετοῦν καὶ ἐδῶ τοὺς ἴδιους στόχους ὅπως καὶ στὸν Λέανδρον, δημιουργώντας ἕνα ρεαλιστικὸ καὶ πραγματικὸ πλαίσιο στὴ μυθιστορικὴ πλοκὴ.

Ὁ Πολυπαθὴς τοῦ Γρηγορίου Παλαιολόγου ἀποτελεῖ τὴν ἑλληνικὴν ἐκδοχὴν τοῦ πικαρικοῦ μυθιστορήματος ποῦ στηρίζεται τόσο στὴν ἐξέλιξιν τοῦ κεντρικοῦ ἥρωα ὅπως καὶ στὴν μετακίνησιν. Μὲ σημεῖο ἀναφορᾶς τὸν *Gil Blas* τοῦ Lesage,⁴⁶ ὁ πολυπαθὴς Φαβίνης αὐτοβιογραφεῖται σύμφωνα μὲ ὅλες τὶς ἀναγκαῖες συνθῆκες τῆς αὐτοβιογραφικῆς πράξεως. Ἡ διήγησις, ἀναδρομικὴ, ξεκινάει μὲ τὰ γενεαλογικὰ τοῦ ἥρωα, τοῦ πρωτοπρόσωπου ἀφηγητῆ, καὶ ὀλοκληρώνεται ὅταν αὐτὸς ἔχει πιά ἀγγίξει μιὰ προχωρημένη ἡλικία: τὰ 65 του χρόνια. Στὸ κείμενο αὐτό, τὸ βιογραφικὸ πρότυπο — (ὁ ὅρος αὐτοβιογραφία δὲν ἔχει κάνει ἀκόμα τὴν ἐμφάνισίν του στὰ ἑλληνικὰ πράγματα), ἢ ἐστίασις δηλαδὴ σὲ ἕνα κεντρικὸ πρόσωπο καὶ στὶς περιπέτειες τῆς ζωῆς του, ὅπως ἐπίσης καὶ στὴν προσωπικὴν του ἐξέλιξιν, ἔτσι ὅπως τὶς ἀφηγεῖται τὸ ἴδιο τὸ πρόσωπο αὐτό— φθάνει στὴν πλέον ὀλοκληρωμένην του μορφήν γιὰ τὰ ἑλληνικὰ δεδομένα τῆς ἐποχῆς. «Ἡ μόνη ἐνότῃς τοῦ συγ-

46. Βλ. Γεωργία Φαρίνου-Μαλαματάρη, «“Ἑλληνικὸς Ζιλβλάσιος”; Ὁ Πολυπαθὴς τοῦ Γρ. Παλαιολόγου», *Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρίδα τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς*, περίοδος Β', τχ. Τμήματος Φιλολογίας, τ. Α', Θεσσαλονίκη 1991, σ. 297-324. Βλ. ἐπίσης τὴν ἐκτενὴν Εἰσαγωγὴν τοῦ Ἄλκη Ἀγγέλου στὴν ἔκδοσιν τοῦ Πολυπαθοῦς τὴν ὁποία ἐπιμελήθηκε, μὲ τίτλον: «Τὸ ρομάντσο τοῦ νεοελληνικοῦ μυθιστορήματος».

γράμματος τούτου είναι αυτός ο ίδιος ήρωας του» έγραφε το 1840 ένας ανώνυμος κριτικός στον *Ευρωπαϊκό Έραμιστή*.⁴⁷

Μολονότι ο *Πολυπαθής* έχει έντονα τὰ χαρακτηριστικά του περιπετειώδους μυθιστορήματος, και βασίζεται κατά κύριο λόγο στη μετακίνηση και στην περιπέτεια, παραμένει όμως κατά βάση μυθιστόρημα («ήθογραφικό») και ήθοπλαστικό, κατά το γαλλικό *roman de mœurs*, έτσι όπως το επιθυμούσε άλλωστε ο συγγραφέας του: «Ο κύριος σκοπός μου, διηγούμενος την βιογραφίαν μου, είναι να στηλιτεύσω συνήθως τὰς παρεκτροπὰς και τὰς κακίας τῶν ἀνθρώπων, ἐνίοτε δὲ νὰ ἐπαινέσω τὴν ἀρετὴν: ἐνίοτε λέγω, διότι εἶναι τόσο σπανία». ⁴⁸ Μὲ δεδομένο ὅτι «αἱ περιηγήσεις φωτίζουν και τελειοποιῦν τὸν ἄνθρωπον», ⁴⁹ ὁ *Φαβίνης* κινεῖται στοὺς χώρους ὅπου ἔζησε και γνώρισε ὁ ἴδιος ὁ Παλαιολόγος, ἐντὸς και ἐκτὸς τῆς ἑλληνικῆς ἐπικράτειας. Γιὰ μίαν ἀκόμη φορά ἡ περιήγηση ἀπεικονίζει τὴν ἐξέλιξη τῆς προσωπικότητος τοῦ ἥρωα και προσφέρει τὸν συνεκτικὸ ἰστό στὰ ἐπὶ μέρους ἐπεισόδια ποὺ συνθέτουν τὴ ζωὴ του. Προσφέρει ἐπίσης τὸ ἔναυσμα γιὰ τὴν κριτικὴ τῆς κοινωνίας σὲ πολλαπλὰ ἐπίπεδα. Μία κριτικὴ ποὺ εἶναι διαποτισμένη μὲ τὰ διδάγματα τοῦ Διαφωτισμοῦ, ποὺ ἐπιδιώκει τὴν κοινωνικὴ δικαιοσύνη και τὶς φωτισμένες λύσεις μέσα πάντα ἀπὸ τὴν ἀναζήτηση τοῦ ὀρθοῦ λόγου. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ὁ *Πολυπαθής* διαφοροποιεῖται σημαντικὰ ἀπὸ τοὺς περιθωριακοὺς πικαρικοὺς ἥρωες, ἀφοῦ δὲν βλέπει τὸν ἑαυτό του ἀντιμέτωπο μὲ τὴν κοινωνία ἀλλὰ ἀντίθετα, ὄντας καλοπροαίρετος και θετικὰ διακείμενος, τὴν παρατηρεῖ, μέσω τῆς ἀπόστασης ποὺ τοῦ προσφέρει ἡ περιήγηση και ἡ συνείδηση τοῦ ξένου, τοῦ ἄλλου.

Θὰ μπορούσαμε συνεπῶς νὰ παρατηρήσουμε ὅτι, ὅπως ὁ Παναγιώτης Σοῦτσος μὲ τὸν *Λεάνδρου* ἐκμεταλλεύεται ἕνα ξένο πρότυπο γιὰ νὰ τὸ ἐφαρμόσει στὰ ἑλληνικὰ δεδομένα, ἔτσι και ὁ Παλαιολόγος στηρίζεται στὸ πικαρικό μοντέλο προκειμένου νὰ διατυπώσει τὶς θέσεις του και νὰ συμβάλει στὴν ὠφέλεια τοῦ ἀναγνώστη. Καὶ στὶς δύο περιπτώσεις τὰ δανειζόμενα πρότυπα στηρίζονται στὸ αὐτοβιογραφούμενο πρῶτο πρόσωπο ἀλλὰ και στὴ μετακίνηση, ὡς τεχνικὲς ποὺ ἐπιτρέπουν τὴν ἔκφραση ἀξιών, προερχόμενων ἀπὸ τὴ λόγια πνευματικὴ παράδοση. Τὴν προσπάθεια αὐτὴ τοῦ Παλαιολόγου θὰ προεκτείνει ἀργότερα ὁ *Ἰάκωβος Πιτζιπίος* μὲ τὸν ἐπίσης πι-

47. Ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν Ἀπόστολο Σαχίνη, *Θεωρία και ἄγνωστη ἱστορία τοῦ μυθιστορήματος στὴν Ἑλλάδα*, ὅ.π., σ. 130.

48. *Ὁ Πολυπαθής*, ὅ.π., σ. 63.

49. *Στὸ ἴδιο*, σ. 43.

καρικό και έντονα κριτικό και δεικτικό *Πίθηκο Ξούθ*,⁵⁰ που δημοσιεύθηκε στην Έρμούπολη τῆς Σύρου τὸ 1848 σὲ ἑπτὰ συνέχειες στὸ περιοδικὸ *Ἀποθήκη τῶν Ὠφελίμων και Τερπνῶν Γνώσεων*.

Ὁ Ἰάκωβος Πιτζιπίος εἶχε ὅμως ἤδη γράψει τὴν *Ὀρφανὴ τῆς Χίου*, που δημοσιεύθηκε τελικὰ τὴν ἴδια χρονιά μετὸν *Πολυπαθὴ*, διεκδικώντας και αὐτὸς τὰ πρωτεῖα στὴ συγγραφή μυθιστορήματος. Ἡ πολυπρόσωπη *Ὀρφανὴ τῆς Χίου* στηρίζεται σὲ μιὰ πλούσια μυθιστορηματικὴ πλοκή, και ἡ ἀφήγηση γίνεται στὸ τρίτο πρόσωπο. Ἐχει παρατηρηθεῖ ὅτι τὸ ἔργο αὐτὸ εἶναι ἴσως τὸ πλησιέστερο στὴν ἑλληνιστικὴ μυθιστορία⁵¹ με χαρακτηριστικὰ που προσιδιάζουν στὸν ρομαντισμό, ἀλλὰ με ἰδεολογικὸ ὑπόστρωμα που ἀνάγεται ἐξ ὀλοκλήρου στὸν Διαφωτισμό. Καὶ ἐδῶ ἡ μετακίνηση και ἡ περιήγηση τῶν ἡρώων διευκολύνει τὴ σύνθεση τῆς πλοκῆς και προσφέρει τὰ ἐνάσματα γιατὴ διατύπωση τῶν θέσεών τους.

Συμπερασματικά, και μέσα ἀπὸ μιὰ γενικότερη ὀπτικὴ γύρω ἀπὸ τὴν ἐξέλιξη και τίς λειτουργίες τοῦ προσωπικοῦ λόγου στὴ νεοελληνικὴ γραμματεία, θὰ εἶχαμε νὰ παρατηρήσουμε ὅτι ἡ ἀνάδειξη τῆς προσωπικῆς ἔκφρασης και τῆς ἀτομικότητας, που προῆλθε μέσα ἀπὸ τὸ κλίμα τοῦ Διαφωτισμοῦ, βρῆκε πρόσφορο ἔδαφος στὸν ρομαντισμὸ τῆς μετεπαναστατικῆς ἐποχῆς και διοχετεύθηκε στὴν ἀρχόμενη μυθοπλασία. Τὰ δάνεια ἀπὸ τὴν εὐρωπαϊκὴ λογοτεχνία δὲν θὰ εἶχαν πραγματοποιηθεῖ, ἂν τὸ κοινὸ δὲν ἦταν δεκτικὸ πρὸς μιὰ πιὸ προσωπικὴ ἔκφορὰ τοῦ λόγου. Ἐτσι, ἡ πρωτοπρόσωπη ἀφήγηση ἀνέδειξε τὴν ἱστορικότητα και τὴν ἀληθοφάνεια τοῦ περιεχομένου ἐπιτρέποντας τὴν εὐνοϊκότερη ὑποδοχὴ τῆς μυθοπλασίας. Τελικὰ ἡ μυθοπλασία ἐπέτρεψε και νομιμοποίησε τὴν κοινοποίηση και τὴν προσωπικὴ ἔκφραση καθημερινῶν πράξεων, κοινῶν αἰσθημάτων και ἀπόψεων που δὲν προέρχονταν ἀπαραίτητα ἀπὸ σημαίνοντα πρόσωπα. Ἡ μυθοπλασία, μετὸ περίβλημα τῆς περιήγησης και μέσα στὸ πνευματικὸ πλαίσιο τοῦ ρομαντισμοῦ, ἐπέφερε ἕναν ποιοτικὸ διαχωρισμὸ ἀνάμεσα στὴν αὐτοβιογραφία και τὸ ἀπομνημόνευμα, καταξιώνοντας τὴν ἐξομολόγηση στὴ συνείδηση τοῦ ἀναγνωστικοῦ κοινοῦ.

ΟΥΡΑΝΙΑ ΠΟΛΥΚΑΝΔΡΙΩΤΗ

50. Γιατὴ τὴ σύγχρονη ἔκδοση τοῦ κειμένου με ἐπιμέλεια Δημήτρη Τζιόβα βλ. Ἰάκωβος Γ. Πιτζιπίος, *Ἡ Ὀρφανὴ τῆς Χίου ἢ ὁ θρίαμβος τῆς ἀρετῆς. Ὁ Πίθηκος Ξούθ ἢ τὰ ἔθνη τοῦ αἰῶνος*, ὁ.π. Βλ. ἐπίσης τὴν ἔκδοση με ἐπιμέλεια Νάσου Βαγενᾶ, *Ὁ Πίθηκος Ξούθ ἢ τὰ ἔθνη τοῦ αἰῶνος*, Ἐκδόσεις Νεφέλη, Ἀθήνα 1995.

51. Βλ. Δημήτρη Τζιόβα, *Εἰσαγωγή*, ὁ.π., σ. 53-55.